

दर्शनशास्त्र

कक्षा : ११ र १२

विषय सङ्केत : Phi. 221(कक्षा 11),Phi. 222(कक्षा 12)

पाठ्यघण्टा : ५

वार्षिक कार्यघण्टा : १६०

१. परिचय

सक्षम तथा सफल चिन्तक, आध्यात्मिक जागरणसहितको नवचेतनायुक्तो अनुशासित, सच्चरित्रवान्, कर्तव्यनिष्ठ, समाज सेवा तथा राष्ट्र एवम् राष्ट्रियताका निमित्त समर्पित जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यका साथ कक्षा ११ र १२ को दर्शनशास्त्र विषयको पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गदर्शनबमोजिम विद्यालय शिक्षाको माध्यमिक तह (कक्षा ११ र १२) मा दर्शनशास्त्र विषयको यस पाठ्यक्रममा पूर्वीय दर्शनशास्त्रका मूल्यमान्यतासँग आधुनिक दार्शनिक मान्यता तथा दृष्टिको तुलनात्मक अध्ययन अनुसन्धानसम्बद्ध विषयवस्तुहरूलाई समावेश गरिएको छ । यस पाठ्यक्रमको अध्ययनपश्चात् विषयवस्तुको विशिष्ट तथा समीक्षात्मक ज्ञान र प्रयोगका आधारमा जीवनबोध गराउने अपेक्षा राखिएको छ । यसका साथै यस पाठ्यक्रमले सम्बन्धित विषयमा उच्च शिक्षाको आधारसमेत तयार गर्ने अपेक्षा छ ।

दर्शनशास्त्र विषयको यस पाठ्यक्रममा दर्शनशास्त्रको परिचय, दर्शनशास्त्रको ज्ञानका अन्य शाखासँग सम्बन्ध, दर्शनशास्त्रको वर्गीकरण, पूर्वीय दर्शनको इतिहास, चार्बाक् दर्शन, जैनदर्शन, बौद्धदर्शन, पाश्चात्य दर्शनको परम्परा, गिसेली दर्शन, साङ्ख्य दर्शन, योगदर्शन, न्यायदर्शन, वैशेषिक दर्शन, पूर्वमीमांसा दर्शन, वेदान्त दर्शन, बुद्धिवाद, अनुभववाद, निरीश्वरवाद, उत्तर आधुनिकतावाद जस्ता विषयवस्तु समावेश गरिएको छ । यस पाठ्यक्रममा उल्लिखित विषयवस्तुमा सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक पक्षको सिकाइ गर्न विद्यार्थीकेन्द्रित सिकाइ सहजीकरण विधि तथा प्रक्रियामा जोड दिइएको छ । यसबाट विषयवस्तुमा आधारित भई मुद्रित तथा विद्युतीय सामग्रीको अध्ययन तथा विश्लेषण, तर्कपरक प्रतिस्पर्धा र विचार निर्माण तथा विस्तार, खोजमूलक निरन्तर सिकाइ, सिकाइ र मूल्याङ्कनक पद्धतिलाई प्रयोगात्मक र खोजमूलक बनाउन सहज हुने अपेक्षा गरिएको छ । यस पाठ्यक्रमले ज्ञान पक्षमा भन्दा पनि सिप तथा अभिवृत्तिमा जोड दिई विषयको अध्ययनलाई व्यावहारिक र प्रयोगात्मक बनाउने प्रयास गरेको छ । दर्शनशास्त्रमा आएका नयाँ नयाँ अवधारणा र परिवर्तित प्रविधि र पद्धतिलाई समेत ध्यान दिएर यो पाठ्यक्रम तयार गरिएको छ । यसर्थ दर्शनशास्त्र विषयको पाठ्यक्रम विकास गर्दा उल्लिखित विषयवस्तुको अवधारणा विकास, अभ्यास र निरन्तर सिकाइ तथा मूल्याङ्कनविचको सन्तुलन कायम गरिएको छ ।

यस पाठ्यक्रममा पाठ्यक्रम विकासको विषयगत औचित्य, पाठ्यक्रममा रहेका मुख्य विशेषता तथा पाठ्यक्रमको स्वरूपलाई समेटी परिचय, विषयगत रूपमा अपेक्षित ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति, मूल्य र कार्य तत्परतालाई समेटी त्यसको क्रियात्मक स्वरूपमा सक्षमता, सिकाइको स्तर र सक्षमताको विशिष्टीकृत विस्तृतीकरण गरी सिकाइ उपलब्धि, सक्षमता, सिकाइ उपलब्धि एवम् अधिल्ला कक्षासँग लम्बीय सन्तुलनका आधारमा विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम, विषयगत विशिष्टपन र मौलिकतालाई समेटी सिकाइ सहजीकरणका विधि तथा प्रक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रियासमेत उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

२. तहगत सक्षमता

माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ मा यस विषयको अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्य गर्न र गराउन सक्षम हुने छन् :

१. जीवन, समाज र प्रकृतिप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण निर्माण र तदनुकूल व्यवहार प्रदर्शन
२. दर्शनशास्त्रका विषयवस्तुको उपयोगिता विश्लेषण र सन्दर्भगत उपयोग
३. दर्शनशास्त्रको ऐतिहासिक परम्पराको समीक्षा र प्रस्तुति
४. आस्तिक तथा नास्तिक र पूर्वीय तथा पाश्चात्य दर्शनका मुख्य मुख्य विशेषता पहिचान र तुलना
५. दार्शनिक मान्यताका आधारमा तर्कशक्तिको विस्तार र प्रयोग

६. तत्त्वचिन्तनबाट कर्तव्य र जिम्मेवारी बोध तथा पालना

७. बुद्धिवाद अनुभववाद। निरीश्वरवाद र उत्तर आधुनिकतावादका मान्यता पहिचान

३. कक्षागत सिकाइ उपलब्धि

यस विषयको कक्षा ११ र १२ को अध्ययन पूरा गरेपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित कार्यमा समर्थ हुने छन् :

कक्षा ११		कक्षा १२	
एकाइ र विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि	एकाइ र विषयक्षेत्र	सिकाइ उपलब्धि
१. दर्शनशास्त्रको परिचय	१.१ शास्त्रीय स्वरूप र परिभाषा बताउन १.२ दर्शनशास्त्रको पृष्ठभूमि अध्ययन गरी महत्त्व प्रस्तुत गर्न १.३ दर्शनशास्त्रका क्षेत्र छुट्याउन १.४ दर्शनशास्त्रको आवश्यकताका सूची बनाई प्रस्तुत गर्न	१. साङ्ख्य दर्शन	१.१ साङ्ख्य दर्शनको आरम्भ र इतिहास प्रस्तुत गर्न १.२ प्रकृति र पुरुषको सम्बन्ध बताउन १.३ सत्त्व, रज र तमो गुण पहिचान गरी विशेषता प्रस्तुत गर्न १.४ सृष्टिको क्रमबद्ध इतिहास बताउन
२. दर्शनशास्त्रको ज्ञानका अन्य शाखासँग सम्बन्ध	२.१ धार्मिक मान्यतालाई दार्शनिक कोणबाट विश्लेषण गर्न २.२ शिक्षा र दर्शनशास्त्रको अन्तरसम्बन्ध बताउन २.३ साहित्य र दर्शनशास्त्रको समानता र भिन्नता प्रस्तुत गर्न २.४ विज्ञान र दर्शनशास्त्रको सम्बन्ध पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न	२. योगदर्शन	२.१ योगको अर्थ बताउन २.२ चित्तवृत्ति र यसका प्रकार प्रस्तुत गर्न २.३ अष्टाङ्गमार्गको उपयोग गरी संवेग व्यवस्थापन गर्न २.४ योग र स्वास्थ्य सम्बन्ध पहिचान गरी तदनुकूल व्यवहार प्रदर्शन गर्न
३. दर्शनशास्त्रको वर्गीकरण	३.१ पूर्वीय दर्शनको महत्त्व बताई दर्शनशास्त्रको भेद प्रस्तुत गर्न ३.२ पाश्चात्य दर्शनको प्रकार बताउन ३.३ आस्तिक दर्शनका आधारमा अध्यात्मविवेक पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न ३.४ जीवनबारेको आलोचनात्मक दृष्टिकोण पहिचान गरी विश्लेषण गर्न	३. न्यायदर्शन	३.१ न्याय दर्शन प्रारम्भ र विकासक्रम बताउन ३.२ प्राचीन र नव्यविच भेद छुट्याउन ३.३ तर्क र विषयलाई प्रमाणद्वारा पुष्टि गर्न ३.४ तर्क विधिको उपयोग गरी तर्कशक्ति बढाउन
४. पूर्वीय दर्शनको इतिहास	४.१ वैदिक वाङ्मयमा निहित दार्शनिक तत्त्व पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न ४.२ विषयवस्तुलाई सूत्रात्मक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको कालखण्ड पहिचान गरी ऐतिहासिक पक्ष बताउन	४. वैशेषिक दर्शन	४.१ नामकरणको पृष्ठभूमि प्रस्तुत गर्न ४.२ पदार्थको भेद प्रस्तुत गरी तुलना गर्न ४.३ प्रामाणिक र वैज्ञानिक तथ्यबाट विचार र विषय प्रस्तुत गर्न ४.४ जटिल परिस्थितिमा आइपर्ने समस्या

	४.३ विषयवस्तुको व्याख्या परम्पराको पहिचान गरी तालिकामा प्रस्तुत गर्न ४.४ विषयवस्तुको तुलनात्मक अध्ययन परम्परा पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न		समाधान सिपको उपयोग गर्न
५. चार्वाक दर्शन	५.१ चार्वाक दर्शनको आरम्भ र इतिहास प्रस्तुत गर्न ५.२ चार्वाक दर्शनको वैचारिक स्रोत पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न ५.३ प्रत्यक्ष प्रमाणद्वारा तर्क र वस्तु प्रमाणित गर्न ५.४ सुख र सन्तुष्टिका लागि उपलब्ध साधनस्रोतको उपयोग गर्न	५. पूर्वमीमांसा दर्शन	५.१ पूर्वमीमांसा दर्शन नामकरणको पृष्ठभूमि प्रस्तुत गर्न ५.२ प्रामाणिक र वैज्ञानिक तथ्यबाट विचार र विषय प्रस्तुत गर्न ५.३ तथ्य तथा विषयमा आधारित भई छलफल गरी निष्कर्ष निकाल्न ५.४ प्रत्येक वस्तुको मौलिक पक्षको पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न
६. जैनदर्शन	६.१ जैनदर्शनको आरम्भ र इतिहास प्रस्तुत गर्न ६.२ तीर्थङ्करले प्रस्तुत गरेका विषयवस्तुको विश्लेषण गर्न ६.३ विषयवस्तुका अनुमान गरी तथ्य पहिचान गर्न ६.४ त्रित्त चिन्तनबाट सकारात्मक सोच विकास र तदनुरूप व्यवहार प्रदर्शन गर्न	६. वेदान्त दर्शन	६.१ वेदान्त दर्शनको नामकरण, आधारग्रन्थ र उन्नायक बताउन ६.२ ब्रह्म, जीव र जगत् तुलनात्मक विश्लेषण गर्न ६.३ जीवन सुखका उपायहरू पहिचान गरी अवलम्बन गर्न ६.४ ब्रह्मसूत्रका भाष्य र सम्प्रदाय भन्न ६.५ जीवन र प्रकृतिको सम्बन्धको अभिन्नतालाई पुष्टि गर्न
७. बौद्धदर्शन	७.१ बौद्ध दर्शनका आधारग्रन्थ र उन्नायकको सूची निर्माण गरी प्रस्तुत गर्न ७.२ चार आर्यसत्यका आधारमा विचार निर्माण गरी प्रस्तुत गर्न ७.३ आत्मा र शरीरको सम्बन्धको तुलना गर्न ७.४ महायान तथा हीनयान भेद पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न	७. बुद्धिवाद	७.१ रेने देकार्तको विचारअनुसार बुद्धिवादको विश्लेषण गर्न ७.२ स्पिनोजाको मतमा आधारित भई बुद्धिवादको समीक्षा गर्न ७.३ लाइवानित्जले प्रस्तुत गरेका बुद्धिवादका विशेषताको सूची बनाउन
८. पाश्चात्य दर्शनको परम्परा	८.१ पाश्चात्य दर्शनको प्रारम्भकालका बारेमा सङ्क्षिप्त वर्णन गर्न ८.२ आत्म चिन्तनबारे सुकरातको चिन्तन प्रस्तुत गर्न ८.३ सुकरात र त्यसपूर्वका दार्शनिक मान्यताको तुलना गर्न	८. अनुभववाद	८.१ जोन लकको मतका आधारमा अनुभववादलाई पुष्टि गर्न ८.२ अनुभववादका बारेमा जर्ज वर्कलेको विचारलाई तालिकामा प्रस्तुत गर्न ८.३ डेभिड ह्युम विचारअनुसार अनुभववादको विश्लेषण गर्न

	८.४ दर्शनशास्त्रको समयानुकूल उपयोगिता देखाई विषयवस्तुको विवेचना गर्न		
९. ग्रिसेली दर्शन	९.१ प्रकृति र यसका तत्त्वका उपयोगिता पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न ९.२ विभिन्न विचारको तुलना गरी उपयुक्त विचार प्रस्तुत गर्न ९.३ आफ्नो क्षमता पहिचान गरी प्रस्तुत गर्न ९.४ तर्कशक्तिद्वारा विचारको समीक्षा गर्न र शङ्का निवारण गर्न	९. निरीश्वरवाद	९.१ फेडरिक नित्सेको विचारअनुसार भौतिक पदार्थको उपयोगिता प्रस्तुत गर्न ९.२ जाँ पाल सार्त्रको मतमा भौतिक पदार्थको उपयोगितालाई सूचीबद्ध गर्न ९.३ अल्बर्ट कामुले प्रस्तुत गरेका निरीश्वरवादका विशेषताको सूची बनाउन
-	-	१०. उत्तर आधुनिकतावाद	१०.१ विचारको पुनःसंरचनाको सूत्र हिचान गरी प्रस्तुत गर्न १०.२ महिला सशक्तीकरणमा योगदान र सहयोग गर्न

४. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

कक्षा ११			कक्षा १२		
एकाइ र विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	पाठ्य घण्टा	एकाइ र विषयक्षेत्र	विषयवस्तुको विस्तृतीकरण	पाठ्य घण्टा
१. दर्शनशास्त्रको परिचय	१.१ शास्त्रीय स्वरूप र परिभाषा १.२ पृष्ठभूमि १.३ क्षेत्र १.४ आवश्यकता	१२	१. साङ्ख्य दर्शन	१.१ आधारग्रन्थ र उन्नायक १.२ प्रकृति र पुरुष १.३ त्रिगुणवाद १.४ सृष्टिक्रम	१२
२. दर्शनशास्त्रको ज्ञानका अन्य शाखासँग सम्बन्ध	२.१ धर्म र दर्शनशास्त्र २.२ शिक्षा र दर्शनशास्त्र २.३ साहित्य र दर्शनशास्त्र २.४ विज्ञान र दर्शनशास्त्र	१२	२. योगदर्शन	२.१ योगको दर्शन २.२ चित्तवृत्ति र यसका प्रकार : प्रमाण, विपर्यय, विकल्प निद्रा र स्मृति २.३ अष्टाङ्गमार्ग २.४ योग र स्वास्थ्य	१२
३. दर्शनशास्त्रको	३.१ पूर्वीय दर्शन ३.२ पाश्चात्य दर्शन	१२	३. न्यायदर्शन	३.१ प्रारम्भ र विकास ३.२ प्रकार : प्राचीन र नव्य	१२

वर्गीकरण	३.३ आस्तिक दर्शन ३.४ नास्तिक दर्शन			३.३ प्रमाण विवेचना ३.४ पञ्चायवयव वाक्य (तर्क विधि)	
४. पूर्वीय दर्शनको इतिहास	४.१ वैदिक काल ४.२ सूत्रकाल ४.३ व्याख्याकाल ४.४ पुनर्व्याख्याकाल	१२	४. वैशेषिक दर्शन	४.१ नामकरण ४.२ भावपदार्थ र अभावपदार्थ ४.३ परमाणु कारणवाद ४.४ बन्धन र मोक्ष	१२
५. चार्वाक दर्शन	५.१ नमकरण र प्राचीनता ५.२ वैचारिक स्रोत ५.३ एकप्रामाण्यवाद ५.४ आचारमीमांसा	१५	५. पूर्वमीमांसा दर्शन	५.१ नामकरण ५.२ प्रमाण विवेचना ५.३ तत्त्वमीमांसा ५.४ शक्तितत्त्वको चिन्तन	१२
६. जैनदर्शन	६.१ नामकरण र तीर्थङ्कर परम्परा ६.२ ज्ञानविवेचना ६.३ स्याद्वाद ६.४ त्रिरत्न चिन्तन : सम्यक् दर्शन, सम्यग् ज्ञान, सम्यक् चरित्र	१२	६. वेदान्त दर्शन	६.१ नामकरण, आधारग्रन्थ र उन्नायक ६.२ तत्त्वचिन्तन : ब्रह्म, जीव र जगत् ६.३ मुक्ति : जीवनमुक्ति र विदेहमुक्ति ६.४ ब्रह्मसूत्रका भाष्य र सम्प्रदाय ६.५ अद्वैतवाद	१२
७. बौद्धदर्शन	७.१ आधारग्रन्थ र उन्नायक ७.२ चार आर्यसत्य ७.३ अनात्मवाद ७.४ महायान (माध्यमिक र योगाचार) तथा हीनयान (वैभाषिक सौश्रान्तिक)	१५	७. बुद्धिवाद	७.१ रेने देकार्त ७.२ स्पिनोजा ७.३ लाइबानिज	१२
८. पाश्चात्य दर्शनको परम्परा	८.१ सुकरातपूर्वकाल ८.२ सुकरातकाल ८.३ मध्यकाल	१५	८. अनुभववाद	८.१ जोन लक ८.२ जर्ज वर्कले ८.३ डेभिड ह्यूम	१२

	८.४ आधुनिक काल				
९. प्रिसेली दर्शन	९.१ तत्त्वचिन्तन : थेल्स, एनेक्जिमिन्डर, एनेक्जिमेनिस ९.२ विज्ञानवाद : प्लेटो ९.३ सुप्तशक्ति र जाग्रतशक्ति : अरस्तु ९.४ सन्देशवाद : पाइरने	१५	९. निरीश्वरवाद	९.१ फेडरिक नित्से ९.२ जाँ पाल सार्त्र ९.३ अल्बर्ट कामु	१२
-	-	-	१०. उत्तर आधुनिकतावाद	१०.१ विनिर्माणवाद १०.२ नारीवाद	१२
जम्मा		१२०			१२०
प्रयोगात्मक अभ्यास		४०			४०
कूल जम्मा		१६०			१६०

५. प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य

यस विषयमा तल उल्लिखित प्रयोगात्मक तथा परियोजना कार्य गराई तिनको अभिलेख राख्नुपर्ने छ । यसका अतिरिक्त शिक्षकले स्थानीय परिवेश अनुरूपका स्थानीय कार्यकलाप समेत गराउन सक्ने छन् ।

कक्षा ११		कक्षा १२	
विषयक्षेत्र	कार्य घण्टा	विषयक्षेत्र	कार्य घण्टा
पूर्वीय दर्शनशास्त्र विषयक्षेत्रमा आधारित भई सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	१०	पूर्वीय दर्शनशास्त्र विषयक्षेत्रमा आधारित भई सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	१०
चार्बाक् दर्शनको सामाजिक प्रभावसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा आधारित परियोजना कार्यको अभिलेख	१०	बुद्धिवादको सामाजिक प्रभावसँग सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा आधारित परियोजना कार्यको अभिलेख	१०
पाश्चात्य दर्शनसँग विषयक्षेत्रको सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	१०	अनुभववाद र निरीश्वरवादसँग विषयक्षेत्रको सोधखोज, सामग्री अध्ययनलगायतका कार्य गरी त्यसका आधारमा प्रतिवेदन तयारी र प्रस्तुति	१०

ग्रिसेली दर्शन चिन्तकको विशेषता पहिचान र प्रस्तुति सम्बन्धी लघु परियोजना कार्य	१०	उत्तर आधुनिकतावाद चिन्तकको विशेषता पहिचान र प्रस्तुति सम्बन्धी लघु परियोजना कार्य	१०
जम्मा	४०	जम्मा	४०

६. सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया

दर्शनशास्त्र विषयको आफ्नै मौलिक तथा विशिष्ट सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया परम्परा रहिआएको छ । दर्शनको सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पक्षको सन्तुलित जानकारीसहितको अभ्यासमा केन्द्रित भई यो पाठ्यक्रम तयार पारिएको छ । यस पाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूको ज्ञान र सिपका विकासका साथै मानसिक विकास र मनोवृत्तिमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउने लक्ष्य राखेको छ । निर्धारित लक्ष्य हासिल गर्नका लागि शिक्षक आफैँले भिन्न भिन्न क्षेत्र अर्थात् कक्षाबाहिरसमेत गई विविध क्रियाकलापहरूमा समावेश भएर कार्य पूरा गर्नुपर्दछ । यस क्रममा शिक्षकले सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ स्रोतव्यक्ति ल्याई सिकाइलाई सान्दर्भिक र प्रभावकारी बनाउनुपर्छ । दर्शनलाई बोधगम्य बनाउन विद्यालयभित्र र बाहिर पाइने तथा स्थानीय सामग्रीलाई समेत शिक्षण सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिने छ । यस विषयको सिकाइ सहजीकरण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार निम्नानुसारका शिक्षण विधि प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ :

- (क) छलफल विधि (ख) प्रयोगात्मक विधि(ग) प्रदर्शन विधि (घ) खोज विधि
(ङ) परियोजना विधि (च) प्रयोगात्मक विधि (छ) सोधपुछ विधि (ज) अवलोकन विधि
(झ) लेखन विधि

पाठको प्रस्तुतीकरणको प्रारम्भमा सामान्यतया छलफल विधिको प्रयोग गर्नुपर्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा अवलोकन, प्रदर्शन र प्रयोगलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ । विषयवस्तुको प्रस्तुतिपछि विद्यार्थीहरूलाई नै उदाहरण वा सामाधान खोज्न लगाउनुपर्छ । विद्यार्थीको रुचि, आवश्यकता तथा सामाजिक परिवेशलाई विचार गरेर कक्षाको वातावरणअनुसार सिर्जनात्मक पक्षमा सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । सिकाइलाई बोधको स्तरमा मात्र सीमित नराखी पूर्णता प्रदान गर्नका लागि पर्याप्त सिकाइ अवसर दिई सिर्जनात्मक पक्षमा प्रयोग गर्नुपर्दछ । निर्दिष्ट उद्देश्य प्राप्तिका लागि सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न विभिन्न विधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यस विषयमा छलफल, प्रश्नोत्तर, प्रयोग, आगमन, अवलोकन, सोधखोज, परियोजना, प्रदर्शन, व्याख्यान जस्ता विधिहरूलाई विषयवस्तुको स्वरूप तथा परिस्थितिअनुकूल हुने गरी प्रयोग गर्न सकिन्छ । यहाँ प्रस्तुत विधिहरू नमुना वा सङ्केत मात्र हुन् । सबै परिस्थितिमा यी विधिहरू मात्र पूर्णता नपाउन सक्छ । त्यसैले प्रत्येक शिक्षकले यहाँ प्रस्तुत गरिएका विधिहरूलाई एउटा आधारका रूपमा लिई आफ्नो ठोस परिस्थितिअनुकूल शिक्षण विधि तथा प्रक्रियाको छनोट गर्नुपर्दछ ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्न निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवै प्रकारको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि कक्षा शिक्षणकै क्रममा कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, प्रस्तुतीकरण, उपलब्धि परीक्षा जस्ता क्रियाकलाप गराई सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक ज्ञान तथा सिप हासिल गराउन आवश्यक छ । यसको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन तथा विद्यार्थीको सिकाइस्तर सुधार गर्न सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई उपयोग गर्नुपर्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको सिकाइ उपलब्धिको निश्चित भारलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा समेत जोडिने छ ।

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्ति प्राप्त गर्न सके सकेनन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउने महत्वपूर्ण संयन्त्र मूल्याङ्कन हो । विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा सिकाइ उपलब्धिहरूलाई ध्यान दिई सक्षमता र सिकाइ उपलब्धिअनुरूप सिकाइको सबै स्तरलाई समेटेर गर्नुपर्दछ । आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनमार्फत यस विषयको मूल्याङ्कन हुने छ । मूल्याङ्कनको कुल भारमध्ये २५ प्रतिशत आन्तरिक र ७५ प्रतिशत बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । यसै गरी बाह्य मूल्याङ्कनअन्तर्गत लिखित परीक्षा सञ्चालन हुने छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनअन्तर्गत निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन दुवै तरिकाबाट नै गरिनेछ । यस विषयका पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका तहगत सक्षमताहरू, कक्षागत सिकाइ

उपलब्धि र तिनका विषयवस्तु, सोसँग सम्बन्धित सिप, सिकाइ सहभागिता र सिकाइसक्रियताका आधारमा विद्यार्थीहरूको सिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

(क) आन्तरिक मूल्याङ्कन

आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीहरूले गरेका कार्य र उनीहरूमा आएको व्यवहार परिवर्तनको अभिलेख राखी सोका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीहरूले सिके नसिकेको पत्ता लगाई नसिकेको भए कारण पहिचान गरी पुनः सिकाइन्छ भने यस्तो मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ । कक्षा ११ र १२ को दर्शनशास्त्र विषय सिकाइका क्रममा कक्षाकोठामा कक्षागत शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्य, सामुदायिक कार्य, सह/अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ र मूल्याङ्कनका लागि विद्यार्थीको अभिलेख राख्नुपर्छ । सोका आधारमा नै सिकाइ अवस्था यकिन गरिन्छ र आवश्यकतानुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्छ । विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकले नै उपयुक्त प्रक्रिया अपनाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । शिक्षकले यस प्रकारको मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गरी विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित सिप र व्यवहार विकासमा जोड दिनुपर्छ ।

यस विषयमा कक्षा ११ र १२ मा २५ प्रतिशत आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने छ । यसको मूल्याङ्कन निम्नानुसार हुने छ :

क्र.सं.	क्षेत्र	अङ्कभार
१.	कक्षा सहभागिता	३
२.	त्रैमासिक परीक्षाको मूल्याङ्कन	६
३.	परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य, प्रतिवेदन लेखन तथा प्रतिवेदनको प्रस्तुति	१६
जम्मा		२५

(ख) बाह्य मूल्याङ्कन

यस विषयमा कक्षा ११ र १२ मा ७५ प्रतिशत भार बाह्य मूल्याङ्कन हुने छ । कक्षा ११ र १२ प्रत्येक कक्षामा लागि लिइने परीक्षाका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको विशिष्टीकरण तालिकाअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्ने छ । यस विषयको परीक्षामा विशेष गरेर ज्ञान/बोध, समस्या समाधान, समालोचनात्मक, सिर्जनासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधिनेछन् । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप विद्यार्थीहरूले ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति प्राप्त गरे नगरेको मूल्याङ्कन गरिन्छ । सबै बाह्य परीक्षामा अक्षराङ्कन पद्धतिको प्रयोग गरिने छ ।